Інформаційна довідка
щодо проєкту Закону України
«Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою удосконалення законодавства щодо відповідальності за міжнародні злочини шляхом гармонізації з Римським статутом Міжнародного кримінального суду»
*(реєстр. № 16050 від 07.09.2026)**

Анотація. *В інформаційній довідці досліджуються узгодження чинного кримінального та кримінального процесуального законодавства щодо відповідальності за злочин агресії та воєнні злочини з положеннями Римського статуту Міжнародного кримінального суду, іншими нормами міжнародного гуманітарного права. Відповідний аналіз проведено в контексті пропозицій, передбачених у проєкті Закону України (реєстр. № 16050 від 07.09.2026) (далі – законопроєкт).*

Розглядається відповідність законопроєкту основоположним засадам правотворчої діяльності, вимогам міжнародно-правових документів, що встановлюють відповідальність за міжнародні злочини, положенням чинного кримінального та кримінального процесуального законодавства України. Проаналізовано також досвід таких держав-членів Європейського Союзу, як Німеччина та Польща, щодо правового регулювання підстав та порядку притягнення до кримінальної відповідальності за вищевказані злочини.

За результатами дослідження виявлено ризики, які перешкоджатимуть належній реалізації законопроєкту під час правозастосовної діяльності, а також приведенню законодавства України щодо кримінальної відповідальності за вчинення злочину агресії та воєнних злочинів у відповідність з нормами міжнародного кримінального права.

Ключові слова*: кримінальне провадження, кримінальна відповідальність, міжнародне кримінальне судочинство, міжнародне гуманітарне право, міжнародні злочини, злочин агресії, воєнні злочини, підслідність.*

Вступ

З огляду на положення статті 8 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27.06.2014 (ратифікована 16.09.2014), Україна з метою зміцнення миру та міжнародного правосуддя мала ратифікувати та здійснити імплементацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС) 1998 року (далі – Римський статут) та пов'язаних із ним документів[1].

На виконання вимог вказаної статті Верховна Рада України 21 серпня 2024 року ратифікувала Римський статут і поправки до нього (Закон України № 3909-IX). Відповідно до статті 2 цього Закону Україна визнає юрисдикцію Міжнародного кримінального суду щодо злочинів, передбачених статтями 6

[1] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

(геноцид), 7 (злочини проти людяності), 8 (воєнні злочини), а також статтею 8bis (злочин агресії) Римського статуту[2].

Із ратифікацією Римського статуту пов'язано ухвалення Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» від 03.05.2022 № 2236-IX (яким Кримінальний процесуальний кодекс України доповнено новим Розділом IX-2 «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом»[3]), а також Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 09.10.2024 № 4012-IX[4] (далі – Закон № 4012-IX).

Вирішальне значення для застосування ефективних кримінально-правових засобів боротьби з найбільш тяжкими міжнародними злочинами, насамперед вчинених на території України під час збройної агресії росії, мають положення Закону № 4012-IX щодо внесення змін до окремих статей Кримінального кодексу України (далі – КК України). Так, статтю 8 цього Кодексу доповнено новою частиною, яка визначає суб'єктами кримінальної відповідальності в Україні за вчинені за межами України злочин агресії, воєнні злочини, геноцид, злочини проти людяності іноземців або осіб без громадянства, що не проживають постійно в Україні, якщо вони перебувають на території України і не можуть бути видані (передані) іноземній державі чи міжнародній судовій установі для притягнення до кримінальної відповідальності або якщо в їх видачі (передачі) відмовлено.

Крім того, Законом № 4012-IX КК України доповнено статтею 31-1, у якій визначено кримінальну відповідальність «військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників» за будь-який із згаданих вище злочинів, що вчиняються підлеглою особою, яка перебувала на момент вчинення злочину під їх фактичним командуванням і контролем або, залежно від обставин, під їх фактичною владою і контролем, внаслідок нездійснення ними належного контролю над такою особою та за наявності інших, передбачених цією статтею умов.

Положення статті 31-1 КК України повністю узгоджуються з приписами статті 28 Римського статуту, які передбачають відповідальність командирів та інших начальників за злочини, що підпадають під юрисдикцію Суду, вчинені силами, які перебувають під їх фактичним командуванням, владою і контролем.

Ключовими новелами Закону № 4012-IX стали нова редакція статті 442 КК України «Геноцид» та доповнення цього Кодексу статтею 442-1 «Злочини проти людяності», якою передбачено кримінальну відповідальність за вчинення цих

---

[2] Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21.08.2024 № 3909-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#n18

[3] Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом : Закон України від 03.05.2022 № 2236-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#n13

[4] Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 09.10.2024 № 4012-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#n56

злочинів. Об'єктивна сторона цих норм містить перелік діянь, що належать до вказаних злочинів, які відповідають їх визначенню, наведеному, відповідно, у статтях 6 та 7 Римського статуту.

Водночас диспозиція щодо злочину агресії, передбачена статтею 437 КК України, залишилася без змін. На сьогодні її чинна редакція не узгоджується із визначенням та ознаками цього злочину, встановленими статтею 8bis Римського статуту[5] та статтею 2 Статуту Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України від 25.06.2025[6].

Аналогічно зміни, внесені до статті 438 КК України «Воєнні злочини», стосувалися лише її назви, а також доповнення диспозиції діями щодо «незаконного переміщення або депортації дитини, невиправданої затримки репатріації дитини, вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті» тощо.

Наразі чинна редакція цієї статті має неповний, переважно бланкетний характер, оскільки у ній фактично відсутні більш як п'ятдесят діянь, що визначені як воєнні злочини у статті 8 Римського статуту, а також у Женевських конвенціях про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року та Додаткових протоколах до них. Насамперед ідеться про насильницькі дії щодо полонених та цивільного населення, у тому числі умисне вбивство, катування, умисне заподіяння сильних страждань, напади на цивільні об'єкти, знищення майна та культурних цінностей тощо. Натомість її об'єктивна сторона містить положення щодо «…інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України».

Тобто національне законодавство не забезпечує належну криміналізацію та чітке, конкретне закріплення всіх діянь, що визнаються воєнними злочинами згідно з міжнародним гуманітарним правом. Своєю чергою, такий стан істотно перешкоджає виконанню завдань кримінального провадження щодо притягнення до відповідальності кожного, хто вчинив кримінальне правопорушення, а також має вкрай негативні наслідки для беззастережного забезпечення невідворотності кримінального покарання для всіх військовослужбовців російської федерації, інших осіб, які вчиняють численні воєнні злочини на території України під час широкомасштабної збройної агресії.

Викладене обумовило підготовку досліджуваного законопроєкту.

Основна частина

У законопроєкті усунення зазначеної правової прогалини пропонується насамперед здійснити шляхом внесення відповідних змін до статей 434 «Погане поводження з військовополоненими», 437 «Злочин агресії», 438 «Воєнні злочини» КК України, а також доповнення цього Кодексу новими статтями: 438-1 «Воєнні злочини проти власності», 438-2 «Воєнні злочини, що полягають у застосуванні заборонених методів ведення війни», 438-3 «Воєнні злочини, що

---

[5] Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

[6] Статут Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України від 25.06.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-25#Text

полягають у застосуванні заборонених засобів ведення війни», 438-4 «Воєнні злочини проти культурних цінностей». Крім того, пропонується внести зміни до статей 216, 297-1, 615 Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку визначення підслідності вказаних злочинів.

За результатами проведеного дослідження, підтримуючи необхідність приведення чинного кримінального та кримінального процесуального законодавства України у відповідність з нормами Римського статуту та іншими нормами міжнародного кримінального права, вважаємо за доцільне відзначити таке.

Національне законодавство та правозастосовна практика провідних європейських держав демонструють послідовну імплементацію положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду щодо кримінальної відповідальності за злочин агресії та воєнні злочини. Визначені міжнародним гуманітарним правом підстави для такої відповідальності повністю інтегровані в національні законодавчі системи. Кожна з цих країн адаптувала своє законодавство у специфічний спосіб – через спеціальні кодекси або окремі розділи кримінальних кодексів.

Найбільш показовим у цьому контексті є досвід ***Німеччини*** та ***Польщі.***

Німеччина обрала шлях автономної кодифікації відповідальності за міжнародні кримінальні правопорушення. 26 червня 2002 року у цій країні ухвалено Кодекс злочинів проти міжнародного права (Völkerstrafgesetzbuch – VStGB)[7], який діє окремо від загального Кримінального кодексу (StGB).

Відповідно до параграфу 13 Розділу 3 VStGB за вчинення злочину агресії карається особа, яка веде агресивну війну або вчиняє інший акт агресії, що за своїм характером, тяжкістю та масштабами становить очевидне порушення Статуту Організації Об’єднаних Націй. Крім того, покаранню підлягає особа, яка планує, готує або розпочинає агресивну війну чи будь-який інший акт агресії у вказаному значенні. Актом агресії є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності іншої держави, чи в будь-який інший спосіб, несумісний зі Статутом Організації Об’єднаних Націй.

Суб’єктом відповідальності за злочин агресії є лише особи, які мають можливість ефективно здійснювати контроль над політичними чи військовими діями держави або керувати ними.

Відповідальність за воєнні злочини передбачена параграфами 8–12 Розділу 2 зазначеного Кодексу. Характерною ознакою є диференціація таких злочинів за окремими категоріями залежно від об’єктів, що підлягають кримінально-правовому захисту. Зокрема, вони поділяються на: «воєнні злочини проти осіб» (вбивство, катування, взяття заручників, депортація); «воєнні злочини проти власності та інших прав» (мародерство, незаконне знищення майна); «воєнні злочини проти гуманітарних операцій та емблем (напади на місії ООН або Червоного Хреста)»; «воєнні злочини, пов’язані з використанням заборонених методів ведення війни» (напади на цивільних, використання «живих щитів»);

[7] Völkerstrafgesetzbuch – VStGB. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_vstgb/englisch_vstgb.html

«воєнні злочини, пов'язані з використанням заборонених засобів ведення війни» (застосування хімічної зброї, касетних боєприпасів).

Названим Кодексом за вчинення злочину агресії та воєнні злочини передбачено доволі суворі покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 10 років або довічного позбавлення волі.

Особливістю кримінального законодавства Німеччини є те, що стосовно воєнних злочинів діє абсолютна універсальна юрисдикція – тобто кримінальному переслідуванню можуть підлягати іноземці за злочини, вчинені за кордоном, навіть якщо вони не мають жодного стосунку до Німеччини.

У ***Польщі*** кримінальну відповідальність за міжнародні злочини передбачено в окремому Розділі XVI «Злочини проти миру, людяності та воєнні злочини» Кримінального кодексу Республіки Польща (Kodeks karny) від 06.06.1997[8]. Зокрема, стаття 117 цього Кодексу встановлює відповідальність за злочин агресії для кожного, хто публічно закликає, ініціює, готується або веде агресивну війну. Суб'єктом відповідальності за злочин агресії є особа, яка здатна ефективно здійснювати контроль за політичними чи військовими діями держави або керувати ними.

Відповідальність за воєнні злочини передбачена статтями 122–125 цього Кодексу, в яких детально визначаються та розмежовуються склади цих злочинів. У них встановлюється відповідальність за такі діяння, як: «напад на цивільне населення, осіб, які припинили участь у бойових діях (hors de combat), медичний або гуманітарний персонал (стаття 122); «незаконне позбавлення волі, катування, нелюдське поводження або взяття заручників» (стаття 123); «мародерство, безпідставне знищення майна чи присвоєння культурних цінностей на окупованій території» (стаття 124); «руйнування об'єктів, що містять небезпечні сили (атомні електростанції, дамби), або завдання довготривалої шкоди довкіллю» (стаття 125).

Кримінальним кодексом Республіки Польща, як і законодавством Німеччини, за вчинення названих злочинів також передбачені досить суворі покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 10 років або на строк до 25 років, або у вигляді довічного позбавлення волі.

Слід зазначити, що у диспозиціях зазначених статей кримінальних законів Німеччини та Польщі передбачено суто «лідерський» характер відповідальності за злочин агресії, зокрема суб'єктами такого злочину можуть були лише особи, які мають можливість ефективно здійснювати контроль над політичними чи військовими діями держави або керувати ними.

Водночас пропонованими змінами до статті 437 КК України (Злочин агресії) визначення такого суб'єкта передбачено лише у пункті 3 примітки до неї, а не в її диспозиції, що не узгоджується з вимогами повноти та правової визначеності норми закону.

Так само об'єктивна сторона злочину агресії (у редакції законопроєкту) не містить такі діяння, як «ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій»,

[8] The Criminal Code z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz.U. tłum. gb Nr 88, poz. 553). URL: https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/uncac/LegalLibrary/Poland/Laws/Criminal%20Code%20(Poland).pdf

наявність яких має ключове значення для притягнення до відповідальності за вчинення цього злочину в умовах відсічі збройній агресії проти України.

Тому вбачається, що перелік передбачених законопроєктом діянь, які становлять склад злочину агресії (а саме, «планування, підготовка, ініціювання або вчинення акту агресії»), є вочевидь неповним і таким, що не відповідає суспільним потребам щодо безумовного притягнення до кримінальної відповідальності керівників та інших службових осіб країни-агресора за систематичне й масштабне вчинення відповідних протиправних дій стосовно цивільних осіб та установ на території України.

Зокрема, у законопроєкті не враховано визначення та цілком конкретні ознаки злочину агресії, встановлені статтею 8bis Римського статуту (так звані Кампальські поправки до Римського статуту, прийняті 10.06.2010).

Згідно з вимогами цієї статті до акту агресії, який означає «застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави, чи в будь-який інший спосіб, несумісний зі Статутом Організації Об'єднаних Націй», обов'язково належать такі діяння: a) вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави чи будь-яка військова окупація, незалежно від її тимчасового характеру, що є результатом такого вторгнення або нападу, чи будь-яка анексія із застосуванням сили на території іншої держави або її частини; b) бомбардування збройними силами держави території іншої держави чи застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави; c) блокада портів чи берегів держави збройними силами іншої держави; d) напад збройними силами держави на сухопутні, морські або повітряні сили чи морські та повітряні флоти іншої держави; e) застосування збройних сил однієї держави, що перебувають на території іншої держави за угодою з приймаючою державою, в порушення умов, передбачених в угоді, чи будь-яке продовження їх перебування на такій території після припинення дії угоди; f) дія держави, яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала у розпорядження іншої держави, використовувалася цією іншою державою для вчинення акту агресії проти третьої держави; g) направлення державою або від імені держави озброєних банд, груп та іррегулярних сил або найманців, які вчиняють акти застосування збройної сили проти іншої держави, які мають настільки серйозний характер, що це рівноцінно переліченим вище актам або її істотній участі в них.

Із вищенаведених міркувань вбачається доцільним доповнити вказаними діяннями пропоновану в законопроєкті об'єктивну сторону злочину агресії, передбачену у статті 437 КК України. Слід зазначити, що їх відсутність, окрім іншого, не узгоджується з основною метою законопроєкту щодо удосконалення кримінального законодавства про відповідальність за міжнародні злочини, приведення його у відповідність з аналогічними нормами Римського статуту.

З метою забезпечення правової визначеності доречно також конкретизувати перелік «окремих термінів», передбачених у статтях 437, 438-438-4, 442, 442-1 КК України, при тлумаченні яких слід враховувати положення міжнародного права, як це запропоновано у пункті 3 примітки до статті 437 (у редакції законопроєкту).

Отже, вищеозначені положення досліджуваного законопроєкту не повною мірою узгоджуються зі встановленими Законом України «Про правотворчу діяльність» вимогами щодо повноти, правової визначеності та системності змісту нормативно-правового акта. У подальшому це ускладнить реалізацію законопроєкту під час правозастосовної діяльності та досягнення його проголошеної мети.

Висновки

Проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою удосконалення законодавства щодо відповідальності за міжнародні злочини шляхом гармонізації з Римським статутом Міжнародного кримінального суду» (реєстр. № 16050 від 07.09.2026) має вкрай актуальне значення, оскільки спрямований на гармонізацію національного законодавства України щодо кримінальної відповідальності за злочин агресії та воєнні злочини з нормами міжнародного гуманітарного права.

Водночас пропонована у законопроєкті характеристика злочину агресії не повною мірою узгоджується з відповідними нормами Римського статуту, а також кримінальним законодавством окремих європейських держав.

Тобто законопроєкт містить положення, які не узгоджуються з усталеними вимогами техніки нормопроєктування щодо правової визначеності, повноти та системності змісту нормативно-правового акта, а також із відповідними нормами міжнародного кримінального права. У подальшому такі ризики можуть перешкодити належній реалізації законопроєкту під час правозастосування, тож відповідні положення підлягають корегуванню.

Дослідницька служба
Верховної Ради України

**Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені в документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.*